

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ГАМРЕЦЬКИЙ Іван Степанович

УДК 372.3

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО МОВЛЕННЯ В
УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

13.00.02 – теорія і методика навчання
(української мови)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ
КАНДИДАТА ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК**

КИЇВ – 2000

Дисертація є рукописом.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти України.

- Науковий керівник: - доктор філологічних наук, професор
Дудик Петро Семенович,
Вінницький державний педагогічний університет
ім. М.Коцюбинського, професор кафедри
української мови
- Офіційні опоненти: - доктор педагогічних наук, професор
Пентиліук Марія Іванівна,
Херсонський державний педагогічний
університет, завідувач кафедрою
українського мовознавства
- кандидат педагогічних наук, старший науковий
співробітник **Хорошковська**
Ольга Назарівна, Інститут педагогіки, старший
науковий співробітник лабораторії навчання і
виховання молодших школярів
- Провідна установа: - Тернопільський державний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка, кафедра методики
української мови та культури мовлення,
Міністерство освіти України, м. Тернопіль

Захист відбудеться 25 лютого 2000 року о 16 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 113.01.01 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (01030, Київ вул. Пирогова,9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано 24 січня 2000 року

О.П.Рудницька

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність дослідження. Національне оновлення життя громадян в Україні, потреба в розв'язанні цілого комплексу політичних, соціально-економічних, культурно-просвітницьких проблем ставить нові вимоги до мовної освіти й мовленнєвої підготовки учнів сучасної загальноосвітньої школи. Відповідно до нової концепції вивчення державної мови постає потреба в повнішому й системному вивченні живого мовлення учнів у різних формах і жанрах, формування на цій основі нової системи духовно-світоглядних орієнтацій молоді на кращих українських літературно-мовних традиціях. Адже "людина реалізується в культурі думки, культурі праці й культурі мови" (В.М.Русанівський).

Виховання культури мовлення учнів загальноосвітньої школи передбачає, зокрема, виховання й формування такого її складника, як *культура публіцистичного мовлення*. Ця культура досягається загальною культурою індивідуального мовлення носіїв конкретної мови. Тому виховання культури публіцистичного слова є всенародною справою, хоча найбільше – справою учителів-словесників, трудівників преси, радіомовлення і кожного, хто добре володіє мовою і може слугувати прикладом для інших мовців. Культура публіцистичного мовлення досягається не тільки вивченням словесно-інтонаційних засобів мови, дотриманням літературних норм і чинного етикету, а й культурою мислення, культурою почуттів і мовленнєвої поведінки комунікантів.

Озброїти учнів хоча б достатнім рівнем мовленнєво-публіцистичної культури й повинна нинішня загальноосвітня школа. Між тим аналіз теперішніх програм з української мови і стану практичної роботи в школі засвідчує, що загалом у загальноосвітній школі не приділяється належної уваги розвитку публіцистичного мовлення учнів як в урочний, так і в позаурочний час. Не розроблено й технології навчально-виховної роботи у процесі формування культури публіцистичного мовлення школярів. Отже, актуальність теми "Формування культури публіцистичного мовлення в учнів загальноосвітньої школи" визначається недостатнім дослідженням зазначеної лінгводидактичної проблеми, диктується вимогами часу.

Школі належить основна роль у формуванні майбутніх активних творців нового життя в Україні, у вихованні в них національної самосвідомості, політичної культури, отже й культури публіцистичного мовлення. Конче потрібно, щоб в Україні всі її громадяни досконало володіли державною мовою, культурою ведення полемік, дискусій, уміли грамотно висловлювати свої думки.

Мова людська – невичерпна скарбниця, з якої кожен черпає різноманітні засоби оформлення думки, реалізації різноманітних потреб і етичних норм спілкування. Мова

служує досконалим інструментом не лише формування власної думки й почуття, але й знаряддям впливу на інших людей.

Нелітературне, ненормативне мовлення – це, насамперед, свідчення невихованості людини, а вже потім – її неосвіченості. К.Д.Ушинський застерігав: “ У нас часто трапляються особи дуже розвинені, обізнані й розумні, які хочуть вам сказати про яку-небудь справу, але є справжніми мучениками,... набридають слухачеві, стомлюють його і часто втрачають багато в житті через те, що школа не подбала, щоб розвинути в них вчасно природний дар слова” (К.Д. Ушинський). Це повністю стосується й сучасних проблем виховання культури публіцистичного мовлення. Досить часто доводиться спостерігати безпорадність, алогічність, а часто й граматичну нековирність, непорядкованість думки в різних формах її мовленнєвого втілення. Одна з причин цього – це той немалою мірою негативний стан, у якому й тепер, у незалежній Україні, перебуває українська мова. Конче потрібно по-справжньому зробити її мовою шкільного й вузівського викладання, якнайшвидше домогтися того, щоб в Україні не було громадян, які неприхильні чи й байдужі до української мови, до історії й культури українського народу.

Виявленню механізмів подолання зазначених недоліків присвячені наукові пошуки лінгвістів, психологів, методистів, педагогів. Психологічні основи породження й розвитку мовлення дітей обгрунтовані в працях О.О.Леонтєва, М.І.Жинкіна, П.Я.Гальперіна, В.О.Моляко, Б.Г.Ананьєва, О.В.Скрипченка та ін.

Лінгво-методичні й педагогічні основи формування умінь і навичок мовлення висвітлюються в працях Ф.І.Буслаєва, І.І.Срезневського, К.Д.Ушинського, І.Я.Франка, В.О.Сухомлинського. Зокрема, обгрунтування прийомів роботи над словом знаходимо в дослідженнях В.І.Водовозова, Н.А.Корф, Ф.Ф.Бунакова, Д.І. Тихомирова та інших. Виділяються, окрім іншого, такі аспекти дослідження в працях названих та інших учених: значення і зміст словникової роботи (П.О.Афанасьєв, К.Б.Бархін, О.М.Бандура, Т.М.Груба, С.П.Резодубов); розвиток мовлення у дошкільний період (Є.Т.Тихеева); завдання і зміст розвитку мовлення на уроках літературного читання в середніх класах (М.І.Рибникова, М.В.Колокольцев, П.І.Колосов); збагачення словника молодших школярів у системі уроків мови (М.Р.Львов, М.С.Рождественський, І.П.Гудзик, М.С.Вашуленко, Т.А.Ладиженська); шляхи збагачення словника усного мовлення на уроках читання (Є.О.Адамович, Г.І.Липкіна, М.І.Оморокова, Н.Ф.Скрипченко, Н.М.Светловська та ін.)

Питання основних умов розвитку і вдосконалення мовленнєвої культури учнів висвітлено в мовознавчих працях Л.В.Щерби, І.К.Білодіда, Р.О.Будагова, В.В.Виноградова, В.С.Ващенко, А.П.Коваль, В.Г.Костомарова, І.Г.Чередниченка,

В.М.Русанівського, С.Я.Єрмоленко, Б.А.Буяльського, Н.Д.Бабич та ін. Психологічні аспекти цієї проблеми досліджувались Б.Ф.Баєвим, Л.С.Виготським, І.О.Зимньою, З.І.Калмиковою, А.К.Марковою та ін.

Проблема формування культури мовлення учнів охоплює широке коло питань. Питання удосконалення культури саме *публіцистичного мовлення* школярів досі не стали об'єктом монографічного вивчення. Між тим украй потрібно звернутись до цієї проблеми з метою обґрунтування напрямів роботи середньої загальноосвітньої школи за нових умов формування мовно-мовленнєвої індивідуальності кожного з учнів.

Сучасний підхід до навчання мови визначається як основними функціями самої мови – слугувати найважливішим засобом спілкування й пізнання, так і замовленням самого суспільства – сформувати різнобічно розвинену й соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування за найрізніших умов мовленнєвої діяльності, яка сповнена поваги також і до рідної мови, вміє вести діалог, дискутувати, толерантно відстоювати свої політичні погляди, доводити, точно й аргументовано висловлювати свої думки, дотримуючись при цьому мовних норм і правил мовленнєвої поведінки, тобто володіти також і культурою публіцистичного мовлення.

Розв'язання цих завдань безпосередньо пов'язане з реалізацією такої комунікативної мети курсу рідної мови, як формування вмінь і навичок “вільного володіння рідною мовою у всіх видах мовленнєвої діяльності (слухання, читання, говоріння, письмо), правильно користуватися її стилями, формами, жанрами”(Програма з української мови для загальноосвітньої школи,1998). При цьому має забезпечуватися свідоме ставлення учнів до вивчення мови, розвитку зв'язного мовлення, а, отже, й мислення, емоційної сфери учнів, володіння ними культурою спілкування взагалі і конкретно – культурою публіцистичного мовлення.

Об'єкт дослідження : процес навчання української мови учнів загальноосвітньої школи ;

Предмет дослідження – методика формування культури публіцистичного мовлення учнів V-XI класів загальноосвітньої школи.

Мета дослідження полягає в опрацюванні науково обґрунтованої й експериментально перевіреної моделі поетапного формування в учнів загальноосвітньої школи культури публіцистичного мовлення.

Гіпотеза дослідження. Формування культури публіцистичного мовлення учнів V- XI класів загальноосвітньої школи досягається за таких умов :

1) реалізації системного підходу до вироблення стійких умінь і навичок усного і писемного мовлення учнів на зразках усіх основних жанрів літературного українського мовлення;

2) застосування спеціальних вправ і завдань (лексичних, фразеологічних, граматичних, стилістичних та ін.), розроблених на основі публіцистичних текстів;

3) використання на уроках мови публіцистичних матеріалів різного суспільного змісту, що відображають традиції й етичні норми спілкування українського народу;

4) створення на уроках проблемних ситуацій з використанням публіцистичної тематики у формах діалогу, дискусій, тощо.

Методологічною основою дослідження слугують науково-філософські положення : про суспільні функції мови як засобу спілкування людей; діалектичну єдність мови й мовлення із свідомістю, мисленням носіїв мови; взаємозв'язок раціонального й чуттєвого в навчанні; трактування мови як джерела духовних цінностей суспільства і мовлення як способу використання засобів мови з комунікативною метою.

Завдання дослідження :

1) з'ясувати в аспекті лінгводидактики поняття *культура мови мовлення* і *культура мовлення*, *культура публіцистичного стилю мови* і *культура публіцистичного мовлення (публіцистичного стилю мовлення)* в їх загальному лінгвальному співвідношенні, зв'язку, а також в аспекті використання їх у шкільному курсі мови загальноосвітньої школи;

2) встановити теперішній стан вивчення публіцистики в школі і рівень розвитку публіцистичної культури учнів;

3) визначити структуру публіцистичного мовлення і критерії її сформованості в учнів;

4) опрацювати і експериментально перевірити систему навчально-виховної діяльності вчителя словесника з формування в учнів культури публіцистичного мовлення в його писемному й усному виявах; визначити й обґрунтувати оптимальний комплекс навчально-виховних завдань, спрямованих на формування в учнів культури публіцистичного мовлення під час опрацювання теорії і практики з публіцистики на уроках української мови і в позакласній роботі;

5) розробити методiku поетапного формування культури публіцистичного мовлення учнів.

Методи дослідження : а) теоретичні : аналіз філософської, психолого-педагогічної, науково-методичної, художньої, публіцистичної, лінгвістичної й лінгводидактичної літератури з проблематики дослідної теми; контент-аналіз (змістовий) шкільної документації; моделювання діяльності; узагальнення; б) емпіричні: спостереження, бесіди, анкетування, тестування, аналіз уроків і позаурочних навчальних

заходів, педагогічний експеримент, якісний та кількісний аналіз отриманої інформації, добутих фактів.

Експериментальна база дослідження. Дослідницька робота здійснювалась протягом 1990-1998 років на базі середніх загальноосвітніх шкіл м.Вінниці, шкіл Ямпільського, Шаргородського, Тульчинського, Оратівського, Липовецького, Барського районів Вінницької області. Дослідженням охоплено понад 1900 учнів VI-XI класів, з них - 6 експериментальних класів і 6 – контрольних.

Дослідження проводилось у три етапи:

На першому етапі (1990-1992р.р.) вивчались теоретичні джерела обраної дослідної праці - філософська, психолого-педагогічна, соціологічна література), з'ясовувались науково-педагогічні, лінгвістичні, психологічні й методичні аспекти проблеми, стан навчальної праці з розвитку публіцистичного мовлення учнів, досвід роботи шкіл і кращих учителів, спрямованої на формування культури публіцистичного мовлення у школярів; визначались завдання дослідження, висувалась гіпотеза, складалися програми констатуючого й формуючого етапів експериментального дослідження.

На другому етапі (1993-1995 р.р.) наукові завдання полягали в здійсненні констатуючого експериментального дослідження: організовано й проведено експеримент; визначено й обгрунтовано основні компоненти моделі, форми і методи навчальної роботи вчителя, зорієнтовані на якнайбільшу навчальну результативність формування в учнів необхідних знань і навичок; розроблено систему завдань і вправ на основі різножанрових, переважно публіцистичних, текстів, які за умов дидактично вдалого застосування їх учителями спроможні сприяти формуванню в учнів мовленнєво-публіцистичної культури; визначено можливості позаурочної і позашкільної роботи з учнями у формуванні публіцистичної культури мовлення.

На третьому етапі (1996-1999р.р.) перевірялась ефективність урочної і позаурочної роботи, яка проводилась в експериментальних школах з метою формування в учнів культури публіцистичного мовлення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українській лінгводидактиці представлено проблему формування основ культури публіцистичного мовлення в учнів середньої загальноосвітньої школи, яка ґрунтується на виявленні її сучасного стану, передбачає визначення прогностичних міркувань, оцінок і висновків щодо того, якою має бути система навчально-виховної праці вчителя на уроках української мови і в позаурочний час.

Запропоновано науково обгрунтовану систему формування в учнів культури публіцистичного мовлення як на уроках, так і в позакласній діяльності. Дістали подальшого розвитку форми урочної і позаурочної роботи.

Т е о р е т и ч н е з н а ч е н н я дисертації полягає в уточненні змісту базових наукових понять теми, в обґрунтуванні критеріїв сформованості культури публіцистичного мовлення учнів кожного з класів; у з'ясуванні основних психолого-педагогічних і лінгводидактичних засад формування мовної і мовленнєвої культури учнів.

П р а к т и ч н а ц і н н і с т ь дослідження визначається розробленою методикою формування в учнів основ культури їхнього публіцистичного мовлення – на уроках української мови і в системі позакласних (шкільних і позашкільних) навчальних заходів. Отримані результати можуть бути використані у навчальному шкільному та вузівському викладанні сучасної української літературної мови.

В і р о г і д н і с т ь і а р г у м е н т о в а н і с т ь результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних позицій, критичним аналізом стану проблеми, що вивчається, системним використанням методів дослідження, адекватних його меті і завданням, якісним і кількісним опрацюванням експериментальних матеріалів.

А п р о б а ц і я р е з у л ь т а т і в д о с л і д ж е н н я здійснювалась у ході традиційних учительських районних конференцій, наукових університетських конференцій (ВДПУ ім.М.Коцюбинського, м. Вінниця, 1996, СДПУ, м. Суми, 1997, НПУ ім.М.Драгоманова, м.Київ, 1999). Основні положення і результати дослідження обговорювались і дістали схвалення на засіданні кафедри методики навчання української мови в НПУ ім.Драгоманова.

В п р о в а д ж е н н я результатів дослідження здійснювалось у процесі дослідно-експериментальної роботи у загальноосвітніх школах № 5, 11, 30, 31 м. Вінниці та в школах Ямпільського, Шаргородського, Тульчинського, Оратівського, Липовецького, Барського районів Вінницької області (довідка управління освіти Вінницької облдержадміністрації).

О с о б и с т и й в н е с о к а в т о р а полягає у :

- теоретичному і експериментальному обґрунтуванні методики навчання культури публіцистичного мовлення учнів загальноосвітньої школи;
- подальшій розробці традиційних форм навчання культури публіцистичного мовлення та розробки відносно нової методики формування публіцистичного мовлення, як-то : мовні конференції через комп'ютерну мережу, комп'ютерне листування.

Зміст дисертації знайшов своє відображення у 20 одноосібних працях, загальним обсягом 110 сторінок, з них 30 опубліковано у провідних фахових виданнях.

С т р у к т у р а д и с е р т а ц і ї зумовлена метою і завданнями роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку

використаних джерел, який налічує 281 найменування. Роботу доповнюють 9 таблиць і 5 діаграм результатів експериментального дослідження. Повний обсяг дисертації становить 185 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність дослідження, сформульовано його об’єкт, предмет, мету, гіпотезу, методологічну основу; визначено теоретичне й практичне значення, засади, завдання й цінності дисертації; методи дослідження, його експериментальну базу, наукову новизну; подано відомості про структуру, апробацію і впровадження результатів дисертаційного аналізу в навчально-виховну практику шкіл.

У *першому розділі* – **“Теоретично-методичні засади формування в учнів культури публіцистичного мовлення”** - увагу читачів зосереджено на трактуванні й визначенні сутності, змісту основних категоріальних для цього дослідження понять. Доцільність поданого членування базових термінів і закріплених за ними мовних і мовленнєвих реалій зумовлена таким явищем всезагального плану, як розрізнення й наукове осмислення понять *мови* й *мовлення*. Основи теорії і практики мови й мовлення, їх сутність і взаємну зумовленість уперше, як відомо, вже досить об’ємно й диференційовано опрацювали В.фон Гумбольдт, Ф.де Соссюр та ін.

Розглядові основних дефініцій дослідження передують стисле визначення понять *культура мови* й *культура мовлення*: *культура мовлення* – це нормативне, всенародно осмислюване, але індивідуально реалізовуване й стилістично вмотивоване усне й писемне використання того, що закладене в змісті поняття-терміна *культура мови*, якою охоплюється вся сукупність норм вимови, структурних форм мови на рівні слова, словосполучення й речення, вся система семантичних значень слів і фразеологізмів; *культура мови* – своєрідна статика в мові, тоді як її своєрідну динаміку представлено в змісті терміна *культура мовлення*. Обидва терміни – *культура мови* й *культура мовлення* – перебувають у синонімічній взаємодії з такими поняттями-термінами, як *стилістика мови* і *стилістика мовлення*. З нашого погляду, всі названі чотири терміни становлять, зрештою, одну-єдину лінгвістичну галузь знань, а тому у вищій школі їх належало б об’єднати в одній-єдиній навчальній дисципліні.

Що ж до *публіцистики*, то цим терміном позначається різновид літературної творчості, мета якого полягає в тому, щоб у приступній для широкого читача мовній формі висвітлювати актуальні суспільно-громадські погляди, питання – політичні, філософські, юридичні, виробничі та ін. Публіцистика – це переважно дійова галузь і таке ж знаряддя агітації й пропаганди певних суспільних ідей, засіб переважно політичного виховання й організації всіх чи певних верств народу.

До активно вживаних у дисертації термінів належить термін *мовний стиль*, який трактується здебільшого як один з основних різновидів літературної мови. Індивідуальна своєрідність кожного із стилів мови (розмовно-побутового, офіційно-ділового, наукового, художнього й публіцистичного) знаходить свій мовний вияв у певній системі *стилетворчих засобів* (лексичних, фразеологічних, морфологічних, синтаксичних), які нашаровуються на мовні засоби *нестилетворчого* плану, інакше кажучи, на *нестилетворчі* мовні одиниці (або *інтерстилетворчі*, *міжстилетворчі*), бо вони однаково властиві всім стилям мови, мають загальномовний статус буття й використання.

Публіцистикою в неمالій мірі формується громадська думка, викликається живий відгук й реагування читачів (слухачів) на, як правило, найбільш актуальні чи достатньо важливі громадські події. Публіцистика є однією із сфер масової і суспільно зорієнтованої сфери спілкування. В публіцистиці якнайтісніше поєднуються контаміновані елементи наукового способу вислову з певними художньо-образними ознаками, які сукупно утворюють такий різновид мови (і мовлення), що його прийнято називати *публіцистичним стилем мови* (і мовлення).

На відміну від діючої тепер у шкільному викладанні практиці вивчення української мови в V-XI класах (цю практику закріплено в двох останніх шкільних програмах української мови (1995 і 1998 р.р.) і в затвердженому МО України підручнику української мови; автори: Г.Р.Передерій та ін.), в дисертації послідовно вирізняється – *стиль мови і стиль мовлення*, яке зумовлене розмежуванням всезагальних і найоб'ємніших явищ, понять – *мови й мовлення* і, з нашого погляду, повинно реалізовуватись в шкільному викладанні стосовно всіх стилів мови. Відмова від використання в шкільній практиці термінів *стиль мови, публіцистичний стиль мови* (інші *стилі мови*) не виправдана, бо *стиль мови* – це оцінка кожного з окремих різновидів мови в його статистиці, це явище тільки суто соціальне, всезагальне і всенародне, тоді як *стиль мовлення* – це вже явище не тільки соціальне, але також і індивідуальне, бо своєрідно реалізується в мовленні кожної окремої особи. В школі ж вивчається саме мова як всенародний стандарт і тільки на всенародній основі частково вивчається певна й найбільш зразкова частина індивідуальних мовлень, переважно мовлення певних видатних осіб, бо практично мовлень стільки, скільки є носіїв окремої мови.

Тільки що розглянута проблематика першого розділу дисертації лише найбільш дискусійна в ньому, але не переважаюча, бо найбільша увага звертається на аналіз сучасної української публіцистики, її мовної структури й мовленнєвих функцій, на внутрішнє членування сучасного українського публіцистичного стилю на певні різновиди (підстилі, жанри), на лексико-фразеологічну й граматичну, переважно синтаксичну, організацію кожного з них; в окремому підрозділі широко коментуються особливості

шкільних програм з української мови, частково й підручників, а також здійснювана в шкільних класах (експериментальних і звичайних) навчальна практика з формування в учнів культури публіцистичного мовлення.

Справжня культура публіцистичного вислову настає за умови, коли написане чи прочитане в газеті відповідає усталеним літературним нормам вислову (лексико-фразеологічним і граматичним), повністю узгоджується з вимогами сучасної української стилістики, бо, висловлюючись спрощено, стилістика є вченням про *функцію (функції)* кожної з мовних одиниць, починаючи від звука (щонайменше в слові) і закінчуючи реченням будь-якої структури, тим більше абзацом, текстом. Стилiстика орієнтує кожного на вивчення “мови в дії”, в комунікативно-діяльнiсному аспекті, вияві. Наше спілкування з іншими завжди виразно чи з певною виразністю реалізується в параметрах якогось стилю, є або публіцистичним мовленням (у його писемній чи усній формі), або розмовно-побутовим, або художнім і т.д., або якоюсь мірою наше мовлення виявляється наближеним до одного із стилів. Саме в цьому полягає й комунікативна сутність усіх стилів.

Публіцистичний стиль писемно чи усно проявляється в публіцистичному мовленні окремого, багатьох, усіх більш чи менш освічених мовців – членів певного етносу, виступає згустком певного комплексу мовних засобів у дії, у використанні, тобто в мовленні. Стилi мови – це “типи її функціонування, її структурно-функціональні варіанти, які обслуговують різні види людської діяльності і які відрізняються один від одного сукупностями й системами ознак, що сприймаються навіть на інтуїтивному рівні” (Б.Н. Головин. Основи культури речі.- М.: Высшая школа.- 1980.- С.335). Стилiстика публіцистичного мовлення є найвищим еталоном його культури.

Публіцистичний стиль членується на цілу низку жанрів, або підстилів. Це, зокрема: публіцистичні передові статті до газет, різного типу інформаційні статті, менші за обсягом матеріали (оглядові, статті-коментарі), відкриті листи, різного характеру нариси, репортажі, щоденники, памфлети і фейлетони, сатиричні замітки, репліки, есе та ін. Усі ці жанри представлені певною неповторною сукупністю індивідуальних мовних якостей, своєрідних і, водночас, розрізнявальних публіцистичних стилетворчих засобів, передусім лексичних і синтаксичних; водночас їх об’єднує й широка сукупність спільних мовних ознак, стандартів, стереотипів, тобто таких висловлювань, переважно словосполучень, речень і, навіть, окремих слів, які, надмірно або часто повторюючись за певних тотожних чи подібних життєво-мовленнєвих ситуацій, набувають однотипної форми, яка сприймається надто вже звично, навіть надокучливо. Особливо за радянських часів стандартні, однотипні форми буття призводили й до стандартизації, отже, й до одноманітності, безособовості форми його газетно-журнального вияву. Сторінки газет

часто-густо рясніли, наприклад, словосполученнями, які утворювались за моделлю - перехідне чи неперехідне дієслово і залежний від нього іменник: *домогтися поліпшення* - замість більш стилістично вартісного, економнішого *поліпшити*; *здобути перемогу* - замість доцільнішого в більшості випадків *перемогти* і т.д. І в минулому, і в наш час, уживаючи в газеті стрижневе слово *увага*, тут же нерідко пишуть, що вона *велика*, *серйозна* або *недостатня*; і тепер ще якоюсь мірою продовжується зловживання такими словами, як *боротьба*, *перемога*, *робота* і под.; замість однослівного чи двослівного *сьогодні* (*на сьогодні*), майже повсюдно звучить трафарет, стандарт *на сьогоднішній день* (особливо по радіо- і в телепередачах) і т.д. і т.п. Звісно, потрібна й однотипність у газетному мовленні, але у врівноважених пропорціях. У такий спосіб полегшується сприймання написаного в газеті, - в цьому також знаходить свій вияв одна з типових ознак газетного вислову. Певна річ, у стилістично довершеному мовленні повинні органічно поєднуватись мовні засоби двох планів – і явища експресивно-емоційні, комунікативно зорієнтовані переважно на почуттєву сферу людини, і явища, мовні засоби стандартні або стандартизовані, які зорієнтовані на розумово-розсудкове сприймання.

Окремо, досить об'ємно і, з нашого погляду, конструктивно оцінюється в дисертації зміст шкільної програми і шкільних підручників з української мови; обґрунтовуються, зокрема, такі оцінно-висновкові думки: шкільною програмою з української мови передбачається певна кількість форм і методів роботи, виконання письмових вправ і завдань, спрямованих на те, щоб учні V-XI класів засвоїли хоча б найдієвний мінімум відомостей з теорії публіцистики, набули хоча б найбільш необхідних практичних умінь і навичок із стилістики й культури мовлення, в тому числі і з культури публіцистичного мовлення. Вже п'ятикласники повинні навчитися писати до класної або й до шкільної газети найпростіші замітки, висловлювати в них свої думки про певні події з життя товаришів, класу, школи, своєї родини і т.п.

У дисертації пропонується цілісна модель навчальної діяльності вчителя-словесника, зорієнтованої на використання порад навчальної програми з мови, підручника, наявних у ньому завдань і вправ, на використання газетних публікацій, словників, іншої літератури.

У другому розділі – **“Система роботи вчителя з формування культури публіцистичного мовлення учнів”** - визначено й обґрунтовано форми і методи навчальної роботи вчителя, зорієнтовані на формування в учнів публіцистично-мовленнєвої культури. В цьому ж розділі також рекомендується найбільш доцільна (з нашого погляду) система завдань і вправ, які за умов дидактично вдалого застосування їх у школі сприятимуть формуванню в учнів мовленнєвих умінь і навичок, у тому числі їхньої мовленнєво-публіцистичної культури спілкування. Запропоновано методику позаурочної

та позашкільної діяльності, визначено можливості кожного навчально-виховного заходу у формуванні культури публіцистичного мовлення.

Певна річ, визначальна ланка в навчальній діяльності вчителя української мови з дисертаційної проблематики – це формування в учнів основ мовленнєво-публіцистичної культури саме *на уроках української мови*.

Після викладу того, як саме, в якому обсязі й спрямуванні питання теорії і практики з публіцистики викладено в шкільних підручниках, посібниках, в іншій методичній і власне лінгвістичній літературі, центром авторової дослідної уваги стали саме уроки української мови, системний виклад на уроках того, як саме, в якій послідовності, обсязі і системі побудувати навчально-виховну роботу вчителя, яка б максимально й повсякчасно була спрямована на те, щоб з якнайбільшим успіхом формувати в учнів основи теоретичної і практичної культури публіцистичного мовлення. З цією метою рекомендується найбільш доцільна, з нашого погляду, система вправ і завдань, які за умов методично вдалого застосування сприятимуть набуттю учнями практичних умінь і навичок з культури публіцистичного слова. Звісно, це досягається на певній лінгво-теоретичній основі, переважно на основі озброєння учнів загальною теорією стилів мови, в нашій ситуації – публіцистичного стилю мови й заснованого на ньому публіцистичного мовлення, яке внутрішньо членується на різні підстили (жанри). Така робота проводиться диференційовано – по класах і з ускладненням навчальних завдань як у ділянці теорії, так і у сфері прагматичної діяльності. Найперше і водночас досить складне завдання – це написання заміток інформативного характеру, їх ускладнення від класу до класу, їхня методика, тематика, навчально-виховна мета та ідейно-політична спрямованість.

Навчальні завдання і форми роботи, зорієнтовані на формування в учнів культури публіцистичного мовлення, повинні стати вагомим елементом переважної більшості уроків з мови, починаючи з V класу; ця проблематика передбачається також навчальним планом учителя, регламентується його особистісною навчально-виховною практикою, а головне – узгоджується з програмовим матеріалом шкільного курсу української мови, підпорядковується експериментальній навчальній діяльності вчителя, яка постійно й по класах видозмінюється. Безперечно, така діяльність тематично регламентується та індивідуалізується. З найпростіших початкових форм вона поступово переходить до найскладніших, зокрема, до таких, як написання творів-роздумів на суспільно-політичну чи морально-етичну тему, як складання тез до них, розгорнутих і диференційованих планів з просторою системою питань і завдань до кожної теми.

Аргументується й така теза висновково-оцінної ваги: в публіцистичній освіті учнів найбільше важить дотримання такої навчально-виховної вимоги, як органічне

поєднання на більшості уроків з мови переважаючого програмового завдання під час вивчення будь-якої власне мовної теми (з фонетики, граматики, фразеології, орфографії, пунктуації) з тими завданнями, які зорієнтовані на формування в учнів певних знань і вмінь з культури публіцистичного мовлення. Крім уроків, як провідної форми роботи вчителя, дисертація достатньою мірою, на наш погляд, зорієнтовує читача також і в тому, як слід організувати роботу з учнями із публіцистики під час виконання домашніх завдань, які пропонуються учням, як слід налагоджувати цю роботу також і на уроках перевірки урочних і домашніх завдань. Особливо продуктивною і показовою виявилась дослідно-навчальна робота в експериментальних класах - з формування в учнів культури публіцистичного мовлення. Ця робота тематично диференційована, пристосована до найбільш важливих програмових тем.

В експериментальних класах робота з публіцистики виявилась продуктивнішою, більш результативною, ніж у звичайних класах, що також засвідчується й відповідними цифрово-процентними показниками, які репрезентуються різними таблицями, схемами (ними завершується текстовий матеріал дисертації), наприклад: в експериментальних класах зменшилась кількість учнів з нижчим рівнем культури публіцистичного мовлення, їх стало на 23% менше, ніж на початку дослідження. В контрольних же класах ці зміни виявились незначними. Зросла кількість учнів, розвиток культури публіцистичного мовлення яких перебував на пасивному рівні; в експериментальних класах – на 11% порівняно з даними констатуючого зрізу; на послідовно діяльнісному рівні – відповідно на 21%; на активно діяльнісному – на 13%.

Експериментальна робота засвідчила динамічний характер усіх тих компонентів, якими структурується культура публіцистичного мовлення. Це дозволило простежити якісні й кількісні навчальні й психічні зміни, які стались у підготовці учнів.

Порівняльний аналіз добутих наслідків на початку і наприкінці нашого дослідження виявив зміни в рівнях сформованості культури публіцистичного мовлення; зрушення в знаннях і в практичній діяльності з публіцистики.

Певне місце у формуванні в учнів мовленнєво-публіцистичної культури належить позаурочним і позашкільним навчально-виховним заходам, які повинні проводитись планово, чим також вагомо забезпечується їхня системність, змістовність і, отже, продуктивність. Позаурочна (шкільна й позашкільна) робота з учнями ґрунтується на таких її засадах, як добровільність, громадянська спрямованість, науковість. У дисертації вмотивовується ще й така обов'язкова ознака позаурочної роботи з учнями – її публіцистична зорієнтованість, наповненість її публіцистичним змістом, формами публіцистичної праці учнів. Ця праця обов'язково має бути цікавою для них. Щоб стати

такою, її слід максимально зробити новаторською, в ній не повинно повторюватись те, з чим учні вже знайомились передусім на уроках української мови.

До позаурочних форм роботи взагалі (отже, і з публіцистики) належать: *мовні гуртки* (крім іншого, пропонуються авторські плани роботи таких гуртків – традиційні та експериментальні), проведення їх засідань і підготовка до них, творча участь гуртківців в організації засідань гуртка, використання в них власне публіцистичних матеріалів, проведення конкурсів на кращого кореспондента тощо; *лінгвістичні радіопередачі* з найрізнішої тематики, але здебільшого максимально наближеної до потреб школи, учнів; *мовні вечори*, під час яких якнайбільше використовуються набутки досягнутого передусім у роботі мовних гуртків; такі вечори тематично диференційовані, присвячуються якійсь окремій й обов'язково актуальній темі, переважно лінгвістичній, чим розширюється теоретично-мовознавчий кругозір учнів і формування на цій основі певної системи практичних навичок, у тім числі й власне публіцистичних; *мовні конференції*, в тому числі через комп'ютерну мережу, на яких у певних специфічних формах популяризуються деякі важливі лінгвістичні ідеї, що мають вихід у сферу мовленнєвої, отже й публіцистичної, культури учнів; навчальне комп'ютерне листування, *тижні мови* з досить широкою тематикою, яка може максимально зорієнтовуватись на потреби формування в учнів саме певних ланок, аспектів мовленнєво-публіцистичної культури; *олімпіади*, які проводяться в межах школи, міста, області, на загальнодержавному рівні і які тематично можуть суттєво розрізнятись, набуваючи також і певного публіцистичного змісту.

Свою індивідуальну позитивну цінність мають і різні форми позашкільної роботи: *в дитячих і юнацьких бібліотеках*, в інших установах. Неабияку пізнавально-навчальну функцію могли б виконати й добре організовані *центри юних журналістів*, їхні міські, районні гуртки. В дисертації подається й відповідно вмотивовується й доповнюється можливий зразок плану роботи гуртка *юного журналіста* (ЗОШ № 5 м.Вінниці).

Немало важить і навчально-методична результативність дослідження проблеми виховання в учнів культури публіцистичного мовлення, яка спирається на експериментальну основу, передбачає виконання учнями цілої системи вправ і завдань, а також спирається і на відповідне лінгвістичне підґрунтя. Аналіз упродовж кількох років експериментальної роботи, яка проводилась у кількох класах – експериментальних і контрольних, засвідчив зростання мовленнєвої, в тім числі й публіцистичної, культури учнів, певні аспекти і набутки якої також відображаються в цифрових і відсоткових виявах.

Рівні сформованості культури публіцистичного мовлення у школярів

К л а с и	Етап експе- рименту	Сформованість культури публіцистичного мовлення			
		Активно- діяльнісний	Повністю послідовно діяльнісний	Пасивний	Слабо сформо- ваний
		Кількість учнів, %			
Експе- римен- тальні класи	Початко- вий	6,8	10,7	46,5	36
	Завер- шальний	19,5	32,8	33,4	14,3
Експе- римен- тальні класи	Початко- вий	6,2	11,3	44,6	37,9
	Завер- шальний	20,0	31,7	36,5	11,8
Контро- льні класи	Початко- вий	7,6	12,9	43,2	36,3
	Завер- шальний	14,3	25,2	40,7	19,8

В и с н о в к и

1. Турбота Української держави, особливо школи й вузів, про мовленнєву культуру своїх громадян повинна належати до першочергових завдань у їхній щоденній діяльності. Вкрай потрібне подальше вдосконалення навчально-виховної роботи з метою оволодіння учнями культурою публіцистичного мовлення.

2. Для опанування культурою публіцистичного мовлення потрібне вміле поєднання традиційних і сучасних форм і методів, прийомів навчання і вивчення мови, наближення цього навчально-виховного процесу до актуальних проблем сьогодення. Кожне заняття – і класноурочне, і позаурочне – в класі, шкільне позакласне і позашкільне – повинно сприяти формуванню культури публіцистичного мовлення школярів.

3. Значення мови, досконале володіння нею є найкращою опорою і найнадійнішою рекомендацією для кожної людини в її державному житті і в творчій діяльності. Адже в культурі праці і в культурі мовлення людина найбільше реалізує і репрезентує себе, досягає взаєморозуміння з іншими у виробничій, побутовій і духовній сферах. Публіцистичне мовлення, або публіцистичний стиль мовлення, - це одна з найважливіших комунікативно-функціональних підсистем, або різновидів, літературної мови, це типові професійні сфери й способи використання мови. Публіцистичне мовлення становить один із своєрідних і важливих виявів літературно-творчої діяльності людини.

Формування в учнів як загальної мовленнєвої культури, так і власне публіцистичної культури – в цьому слід вбачати одне з провідних професійних завдань учителя-словесника.

4. Реалізація запропонованої в дисертації науково обгрунтованої, на наш погляд, методичної системи засвоєння учнями певних знань з теорії публіцистики і практичних навичок, можлива за умови творчого виконання учнями вправ і завдань (лексичних, граматичних, стилістичних), що їх учитель української мови застосовуватиме послідовно, з деяким ускладненням у кожному наступному класі, в методично обгрунтованій системі, щоб на такій основі побудувати найефективнішу методику навчально-виховної діяльності вчителя, спрямованої на формування культури публіцистичного мовлення учнів.

5. Важливим складником і засобом формування в учнів мовленнєво-публіцистичної культури слугують позаурочні і позашкільні навчально-виховні заходи, які проводяться планово, чим також вагомо забезпечується їхня системність, змістовність і, отже, продуктивність.

Основні положення дисертації викладено в таких п у б л і к а ц і я х :

1. Гамрецький І.С. Публіцистичне слово в системі мовно-шкільної освіти // Рідна школа, № 7-8.-1999.
2. Гамрецький І. С. Мовленнєво-публіцистична культура учнів: один з аспектів // Дивослово.- №12, 1999.
3. Гамрецький І.С. Формування в учнів культури публіцистичного мовлення–першочергове завдання школи, учителя // Педагогіка і психологія професійної освіти.- Київ.-№ 3.-1999.
4. Гамрецький І.С. Шляхи посилення комунікативної спрямованості публіцистичного мовлення //Педагогіка толерантності. Всеукраїнський громадський психолого-педагогічний журнал.-Київ. -№ 2, 1999.
5. Гамрецький І.С. Терміни стилістики у характеристиках мови публіцистики // Збірник наукових праць “ Українська термінологія і сучасність”. Національна Академія наук України, Інститут української мови, Комітет наукової термінології.- Київ.-1996.
6. Гамрецький І.С. Лінгвістична і лінгводидактична проблематика публіцистики і культури публіцистичного мовлення // Збірник наукових статей Всеукраїнської наукової конференції “Лінгво-філософські аспекти гуманітарної освіти”.- Суми, Київ.-1997.
7. Гамрецький І.С. Публіцистика в шкільному курсі мови // Збірник наукових статей.- Вінниця.-1996.
8. Гамрецький І.С. Українська національна символіка у школах Вінниччини // Міжнародний збірник наукових праць.- Київ.- 1994.

9. Гамрецький І.С. Закликаю до єдності / Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик "Освіта".-№ 6.-1999.
10. Гамрецький І.С. Силу завжди поважають / Профспілкова газета.-№ 43(366), 29 жовтня 1997 (Київ).
11. Гамрецький І.С. Таланти виховувати талановитим. / Профспілкова газета, 4 лютого, 1998 (Київ).
12. Гамрецький І.С. Наміри й дійсність, або про колективний договір з власником навчального закладу / Профспілкова газета, 3 лютого, 1999 (Київ).
13. Гамрецький І.С. Думки вголос: профспілки і вибори Президента України / Профспілкова газета, № 10, 1999.
14. Гамрецький І.С. До яких пір ми будемо прохачами?! Звернення до трудових колективів, установ і закладів освіти області / Вінниччина, 27 вересня, 1996.
15. Гамрецький І.С. Руйнація системи триває / Вінниччина, 5 жовтня, 1996.
16. Гамрецький І.С. Не втрачаймо оптимізму / Вінниччина, 3 жовтня, 1998.
17. Гамрецький І.С. Освіта тримається на ентузіазмі учителя / Слово педагога, №2, 1999.
18. Гамрецький І.С. Влада і освіта. Діалог / Слово педагога, №8, 1999.

ГАМРЕЦЬКИЙ І.С. Формування культури публіцистичного мовлення в учнів загальноосвітньої школи - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 –теорія і методика навчання української мови.- Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Київ, 1999.

У дисертації викладено основи теорії публіцистики як одного з різновидів літературної творчості; стисло витлумачуються такі базові для дисертації поняття, як культура мови (і мовлення), публіцистичний стиль мовлення, стилетворчі й нестилетворчі засоби публіцистики, її членування на жанри; в центрі дослідження – формування в учнів V –XI класів загальноосвітньої школи культури публіцистичного мовлення передусім на уроках української мови, а також у системі позаурочних шкільних і позашкільних навчальних і навчально-виховних заходів.

Ключові слова : *публіцистика, мова засобів масової інформації, культура мови і мовлення, публіцистичний стиль мови й публіцистичне мовлення, функціонально-стильовий аналіз, стильова норма.*

Гамрецький І.С. Формирование культуры публицистической речи у учащихся общеобразовательной школы.- Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – методика преподавания украинского языка. – Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Киев, 1999.

Изложению основного содержания диссертации предшествует мотивация темы исследования, охватывающей одну из важнейших проблем школьного преподавания украинского языка – формирование у школьников культуры украинской речи в её полном объёме и, в первую очередь, культуры публицистической речи. Формирование у учащихся надлежащего, соответствующего нашему времени уровня культуры публицистической речи в новом государстве - Украине- это интегрирующий, объединяющий и чрезвычайно важный процесс умственно-эмоционального обучения и воспитания личности учащегося непосредственно в условиях школы и вне школы. Лишь настойчивая и методически мотивированная, систематически проводимая работа учителей-словесников способна оказаться результативной в овладении учащимися необходимыми знаниями и практическими умениями в сфере культуры публицистической речи, являющейся одной из важнейших проявлений литературно-творческой деятельности каждого из более или менее образованных граждан, следовательно, и учащихся средних и старших классов.

Новаторство диссертации, её научно-практическая результативность нашли своё воплощение во многих качествах исследования, в частности, в том, что: исходя из в основном устоявшемся в лингвистике разграничении и толковании таких категориально важных понятий-терминов, как *язык* и *речь*, в диссертации нашли своё, в некоторой степени новое или заметно видоизменённое толкование такие лингвистические и лингводидактические понятия и соответствующие им языковые и речевые реалии, как *культура языка и культура речи, стилистика языка и стилистика речи, публицистика, стили языка и стили речи, язык публицистики (или язык средств массовой информации) и публицистическая речь (или речь средств массовой информации), язык публицистики и публицистическая речь, публицистический стиль языка и публицистический стиль речи, другие стили языка и стили речи, стилеобразующие признаки стиля* и др.

В диссертации представлен анализ обеих школьных программ украинского языка (1995 и 1998гг.), учебников и других пособий в той их части, которая касается проблемы формирования у учащихся наиболее действенных знаний и практических навыков публицистической речи.

С достаточной полнотой в диссертации нашла своё изложение и обоснование система форм и методов учебной работы учителей-словесников по формированию у учащихся системно связанных и практически важных элементов культуры публицистической речи непосредственно на уроках украинского языка, частично и на

других уроках, особенно на уроках украинской литературы; рассмотрены формы и методы *внеурочной* (школьной и внешкольной) работы учителя по формированию у учащихся культуры публицистической речи (работа языковых кружков, лингвистических радиопередач и др.); предложен и разработан план кружка *юных журналистов*, который апробирован в ряде школ.

В диссертации изложены и обобщены результаты *экспериментальной* деятельности автора (с применением компьютерной техники, статистических данных) по формированию у учащихся наиболее существенных знаний и навыков культуры публицистической речи.

Ключевые слова : *публицистика, язык средств массовой информации, культура языка и речи, публицистический стиль языка и публицистическая речь, функционально-стилевой анализ, стилевая норма.*

I. Gamretsky. Fomation of Public Speaking Culture of Secondary School Pupils.- Manuscript.

Candidate degree thesis in speciality 13.00.02 – theory and methodology of teaching the Ukrainian language. – M.P. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 1999.

The thesis deals with the fundamentals of publicistic theory viewed as a kind of literary creativity, briefly defines such basic notions as culture of the language (and public speaking), publicistic speaking style, style creating and non-style creating means of publicism, its division into genres; the thesis focuses on formation of the public speaking culture of the pupils of the V-XI forms of secondary schools mainly at the lessons of the Ukrainian language, and also via the system of extracurricular educational and educative activities.

Key words: publicism, language of mass media, language culture and speaking culture, publicistic language style and publicistic speaking, fuctional-stylistic analysis, stylistic norm.